

SCURT ÎNDREPTAR UMANIST PENTRU ARHITECȚI

De ce arhitecții și profanii domeniului au percepții divergente?

Teză de doctorat – Rezumat

pentru obținerea titlului științific de doctor la

Universitatea Politehnica Timișoara

în domeniul de doctorat Arhitectură

autor **arh.Ileana Codruța Negrulescu**

conducător științific **Prof.univ.dr.arh.Cristian Dumitrescu**

martie 2021

1. INTRODUCERE

Context

În anul 1969 Robert G. Hershberger releva în partea experimentală a dizertației sale doctorale că arhitecții nu au abilitatea de a anticipa reacțiile utilizatorilor non-arhitecți față de lucrările noi de arhitectură. Studiul tânărului arhitect american, care a devenit mai apoi seminal, a constatat că cele mai mari discrepanțe s-au înregistrat în cazul evaluării „plăcerii” și a „interesului” sau a „entuziasmului” provocate de arhitectura clădirilor. Aproape jumătate din aceste evaluări au înregistrat scoruri semnificativ diferite din partea grupului arhitecților și a celui al non-arhitecților și mai mult, uneori scorurile se regăseau la polurile opuse extreme ale grilei de evaluare. Mai exact, în 30% din cazuri, atunci când arhitecții evaluau o clădire ca fiind „bună, frumoasă, interesantă sau entuziasmantă”, non-arhitecții considerau aceeași clădire ca fiind „proastă, deranjantă, urâtă, plictisitoare sau comună”. Schisma dintre opiniile arhitecților și cele ale neprofesioniștilor pare a fi un subiect demult reflectat în cercetările academice, dincolo de pleiada de dovezi empirice consemnate de arhitecți sau de către utilizatori de-a lungul vremii. În mod uzual, cele mai multe situații anecdotice ieșeau la iveală odată cu apariția unor clădiri fanion ce semnalau o nouă schimbare a stilurilor în arhitectură. Cazul clădirii proiectate în 1909 de Adolf Loos în Michaelerplatz, Viena este unul emblematic, arhitectura cea nouă, lipsită de ornamentele tradiționale istorice fiind etichetată la vremea aceea ca „monstruoasă”¹.

Limitându-ne doar la arhitectura rezidențială unifamilială se poate constata pe baza observațiilor empirice că, în timp ce arhitecții deplâng calitatea precară a masei construite fără a putea deține controlul direct și ferm asupra conformării ei, profanii privesc sceptici, distanți și uneori intrigați casele validate de elita profesională drept reușite.

Pe de altă parte, cultura profesională a arhitecților încurajează tacit originalitatea, creativitatea individuală și noutatea absolută în detrimentul racordului inspirației la stilurile asimilate și familiare oamenilor obișnuiți. Chiar dacă integrarea contextuală este declarată explicit ca fiind una dintre valorile fundamentale ale arhitecturii de înaltă calitate, cele mai multe dintre rezultatele clădite celebrate arată o vădită decontextualizare. Istoricul de arhitectură Harry Mallgrave (2018) afirmă în aceste sens că, în ultimele decade, „ideea noutății a devenit cartea de vizită veritabilă a multor arhitecți” aceștia „căutând să eradichez

¹K. Rykl, „Stenographischer Bericht über die öffentliche Sitzung des Gemeinderates vom 22 Oktober 1910 (Raport stenografic asupra ședinței publice a consiliului municipal din 22 octombrie 1910),” Amstblatt der k.k. Reichshaupt und Residenzstadt Wien 19 (1910): 2558., Wien, 1910.

și să deconstruiască orice asemănare cu ordinea metanarativă”. Această diferență, între arhitectura „de autor” ce constituie excepția și arhitectura anonimă care constituie norma, se adâncește continuu și se autoalimentează. Pe cât de mult arhitectura elitistă caută noi forme de exprimare, pe atât de mult, profanii nu se pot imagina locuind și apropiindu-și spații străine, apelând în final la cei dispuși să modeleze o lume familiară lor, pe care să o poată numi „casă”. Și în timp ce casele premiate - fie ele dezrădăcinate de context sau din contră, atent înscrise între vecinătăți- sunt puține, masa caselor „compromis” proliferază devenind pentru profani referința familiarului.

Întrebări. Obiective

Așa cum subtitlul tezei o indică de la început, întrebarea corolar a cercetării se concentrează pe motivele ce îi de determină pe arhitecți și pe cei fără instruire profesională în domeniu- numiți în continuare profani- să perceapă atât de diferit lumea construită. Structurând cercetarea în jurul motivațiilor comportamentelor umane care au ca determinanți cel puțin trei substraturi, teza disecă întrebarea centrală în alte trei interogații secundare.

Cea dintâi chestionare se referă la existența unei eventuale preferințe universale pentru o caracteristică particulară a habitatului uman. În contextul tezei, prin habitat uman înțelegem întreaga plajă a nișelor ecologice în care trăiesc oamenii, începând cu medul natural, nealterat în care mai trăiesc triburi de vânători culegători și terminând cu marile metropole alcătuite aproape exclusiv din obiecte artificiale. Așadar, există o zonă comună de intersecție între caracteristicile habitatelor preferate de arhitecți și de profani? Și dacă într-adevăr există, ce conține această zonă?

Următoarea investigație restrânge căutările de la gama amplă a diversității tuturor habitatelor umane la categorii ceva mai fin granulate: culturile particulare de construire. Cum influențează apartenența culturală modul de a edifica al populațiilor și ce rol are afilierea culturală în formarea percepțiilor și implicit în motivarea alegerilor unui anumit stil de construire?

Ultima parte a cercetării se concentrează țintit pe percepția individuală a subiecților. Folosind rezultatele validate ale cercetărilor din neuroștiință, teza își propune să limpezească o parte din aspectele ce conlucrează la construirea percepțiilor aspectelor estetice ale arhitecturii. Mai exact, lucrarea este preocupată să facă înțeles mecanismul neuropsihologic prin care atributele obiectelor de arhitectură ajung să fie receptate și interpretate disjunct de către arhitecți și profani.

Metodologie

Teoria explicativă majoră ce structurează premisele cercetării este reflectată elocvent în modelul propus de Geert Hofstede (1980) pentru motivațiile comportamentului uman. Hofstede G., Hofstede G. J. și Minkov M. (2010) denumesc comportamentul drept „programare mentală”, manifestările umane depinzând direct de trei factori majori: natura umană, apartenența culturală și personalitatea.

Pornind de la principiul elementar tripartit ce motivează comportamentele umane, teza se structurează în trei mari direcții de investigare. Aceste direcții se materializează în trei capitole principale, denumite: „Substratul ancestral”, „Substratul cultural” și „Substratul personal” în cadrul cărora se urmăresc cauzele ce generează atât comportamentele de construire diferite, cât și preferințele distincte manifestate față de construcții.

În plus, cercetarea folosește ca instrument metoda „abducției” sau „retroducției”².

² Deși cuvintele nu au fost asimilate în limba română cu sensul lor din contextul cercetării, traducerea din engleză a cuvintelor „abduction” și „retroduction” apare ca atare în diverse publicații de știință din România. Vezi, de exemplu: „În căutare de principii. Epistemologie și metodologie socială aplicată”. Petru Iluț (ed.), 2013, Iași: Polirom

Această tactică presupune un raționament care pleacă de la o condiție particulară care se consideră a fi caz reprezentativ, această reprezentativitate nefiind dublată în mod obligatoriu de dovezi solide, dar care, prin „predicte educate”³, poate conduce către tipare generale de relații specifice ipotezelor fundamentale.

În teza de față, cazurile reprezentative care au generat principiile primare sunt trei istorii de viață autentice: viziunea teoretică a arhitectului Richard Neutra ignorată de elita profesională, construirea caselor ca simbol al reușitei în cadrul comunității din comuna Certeze și episodul mâhnirii unui personaj erudit la vizita într-o casă validată ca reușită de către elita profesională a arhitecților români. Cele trei experiențe evocate au rol dublu. Ele au condus atât către identificarea de către autoarea tezei a celor trei principii primare, dar în același timp, narațiunile ajută cititorul să intuiască mai ușor conexiunile dintre argumentația teoretică și implicațiile practice ale acesteia.

2. SUBSTRATUL ANCESTRAL

Primul nivel de investigare își propune să afle dacă există o caracteristică universal preferată ce caracterizează habitatele în care trăim. Cum universalitatea presupune comportamente înnăscute, cercetarea sondează adânc în zorii evoluției speciei umane, cu scopul de a evalua și compara amploarea perioadelor în care antecesorii noștri au locuit în natură, sub cerul liber și cea a perioadelor în care aceștia au început a ridica primele adăposturi. Studiul „locuirii” sub un „acoperiș” se face cercetând preistoria locuinței și a etapelor critice ce au structurat evoluția acestui artefact capital pentru supraviețuire. Cunoscut fiind faptul că există o relație de interdependență între habitat, individ și artefactele realizate de acesta, Capitolul 2 urmărește în paralel evoluția celor trei fenomene, cu scopul de a înțelege integrat dinamica ce a modelat în timp această triadă. În final, sunt testate două ipoteze. Prima a fost formulată de John P. Eberhard și pornește de la pictograma casei iconice cu acoperiș pe care o desenează în general, toți copiii, arhitectul considerând că desenul este generat de un model mental înnăscut. Această ipoteză însă, nu pare a fi validată de niciun set de dovezi solide, Eberhard sprijinindu-și supoziția pe un set limitat de probe empirice. Cea de-a doua ipoteză este puternic intuitivă și rezultă automat din compararea amplitudinii timpului de evoluție a hominizilor petrecut în natura crudă, în absența acoperișului cu timpul de evoluție petrecut sub adăpostul construit. Această ipoteză stipulează o preferință universală pentru lumea organică, însă dovezile cumulate dovedesc că natura are un efect mai amplu decât simplu habitat cu proprietăți estetice transculturale.

Studiul din acest capitol dovedește că, în ciuda faptului că influența mediului construit e o mare necunoscută, în situația în care ne sunt îndeplinite nevoile primare de funcționare, avem tendința de a ne simți mai bine în vecinătatea naturii, decât în vecinătatea spațiului construit, altfel spus, păstrăm cu mediul primar în care ne-am format ca specie, o relație ce ne revitalizează. De asemenea, s-a demonstrat că există o corelație pozitivă între starea noastră de bine și accesul la natură. Mai mult s-au adus dovezi că percepția fie ea și restrânsă, prin fereastră, a unor scene naturale chiar și nespectaculoase are efect paliativ, că prezența naturii echilibrează psihic, sporește acuitatea cognitivă și satisface nevoile estetice cu mult mai multă ușurință decât o face mediul construit.

3. SUBSTRATUL CULTURAL

Capitolul 3 urmărește să înțeleagă felul în care apartenența culturală poate influența motivațiile și metodele ce stau în spatele comportamentelor de construire. În acest scop, fenomenele culturale generale sunt descifrate în cheie evoluționistă, un model explicativ ce

³ D. Wang, „Chapter 11. Logical Argumentation,” în *Architectural research methods.*—Second Edition, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, 2013, pp. 379-415

oferă unitate și claritate în diversitatea copleșitoare pe care o expune lumea culturală umană. Deși numărul și sofisticarea comportamentelor culturale fac dificilă discernerea rolului adaptativ, urmărind în ferestre extinse de timp firul roșu al devenirii unui artefact, vom ajunge aproape întotdeauna să descoperim că obiectul s-a născut dintr-o nevoie adaptativă. Societățile insulare, cele izolate geografic sau enclavizate geo-politic care au avut un contact redus cu agenți și artefacte aparținând altor culturi pot constitui exemple elocvente ale rolului adaptativ al culturii. Japonia valorizează stilul de viață ascetic și minimalismul reflectate în modul de locuire în mici case unifamiliale, în stilul de mobilare al interioarelor, în toleranța la aglomerație, pentru că frecvența dezastrelor naturale a impus detașarea de surplusul material și pregătirea în vederea evacuării și a supraviețuirii.

Și dacă practicile culturale sunt într-adevăr adaptative, acest lucru implică modelarea comportamentelor culturale de către doi factori: *habitatul geografic* și *social* ce creează presiunile de mediu și *biologia* umană, adică suma capacităților înnăscute ale oamenilor de a crea răspunsuri adecvate care să slăbească aceste presiuni.

Arhitecturile vernaculare pot demonstra poate cel mai convingător că geografia particulară a unui mediu influențează major tipul de răspuns cultural al unei populații. Arhitectura yemenită din pământ este o tehnologie ce a fost perfectată și perpetuată mai bine de 2000 de ani, iar ea rămâne și astăzi validă, dată fiind izolarea extremă a țării și dificultățile logistice de difuzie a oricăror alte variante culturale de edificare. Construirea yemenită care poate presupune ridicarea unor case ce ajung până la 11 niveluri, nefolosind nimic altceva decât pământ, dovedește o altă calitate unică a culturii umane: natura sa cumulativă.

Artefactele sau ideile nu sunt preluate în forme identice de la un individ la altul și de la o generație la alta, răspândirea culturală presupunând un număr considerabil de comportamente imitative ce sunt însoțite de mult mai puține gesturi de inovare.

Pentru ca o idee să capete magnitudine culturală, ea trebuie să fie practică la scară colectivă, iar imitația sau conformitatea indivizilor asigură această răspândire. Variantele culturale ce își dovedesc valoare utilitară proliferază, dând naștere culturilor specifice unor teritorii, populații sau grupuri.

Culturile nu sunt încremenite niciodată într-o formă definitivă și nu se auto-prezervă. Din nou, practicile de construire dovedesc elocvent acest fapt. Oamenii au nevoi și dorințe și de-îndată ce întâlnesc o variantă culturală nouă o evaluează, conferindu-i o valoare sau un scor de utilizare. Dacă varianta cea nouă este percepută ca fiind mai eficientă în raport cu așteptările sale, agentul cultural nu are nicio rezervă în adoptarea noii soluții de construire și abandonarea celei vechi. Astfel ajung să dispară tehnici de construire vernaculare sau elemente componente valoroase din patrimoniul arhitectural.

Cultura este un fenomen dinamic, căci actorii ce o difuzează sau o transformă prin împrumuturi sunt ființe vii, cu nevoi stringente, cu identități fluctuante și cu contacte sociale permanente ce expun idei și soluții noi de viață.

Un sistem cultural are totuși o inerție naturală, iar adoptarea unui nou set de practici și credințe nu se întâmplă peste noapte. Sistemul cultural ce se conservă cel mai puternic este cel bazat preponderent pe așa-numita transmisie verticală, care presupune însușirea setului de practici culturale de către copii, de la părinții sau îngrijitorii lor. În cadrul acestui sistem sunt transmise credințe culturale importante pe care copilul le preia în formă nefiltrată de la cei care au asupra sa ascendentul vârstei și credibilitatea conferită de experiența de viață. În etapele următoare de viață, angrenajul transmisiei culturale se ramifică. Copilul devine adolescent și apoi adult tânăr, care prin contactul cu alți agenți ce manipulează variante culturale diferite de cele parentale, creează premisele transmisiei oblice sau ale devierii de la setul de valori parentale, tradiționale. Acesta este însă mecanismul individual al schimbărilor culturale, iar pentru ca un sistem cultural să se schimbe la scara unei populații, este nevoie ca o multitudine de agenți să aleagă una și aceeași variantă culturală. Motivele care îi determină

pe oameni să devieze colectiv de la o variantă tradițională sau veche de construire se pot grupa în trei categorii (Richerson și Boyd, 2005):

-schimbarea culturală datorată conținutului unei variante culturale percepute ca fiind mai avantajoasă ca practica precedentă;

-schimbarea culturală datorată frecvenței prezenței noii variante culturale;

-schimbarea culturală datorată ascendentului sau influenței pe care un model uman îl are asupra unei comunități. Dacă noua variantă conferă prestigiu sau consolidează identitatea personală sau de grup a celui ce o adoptă, atunci este posibil ca modelul cu influență să fie imitat de un număr semnificativ de agenți culturali.

Una dintre concluziile cele mai incomode pentru arhitecți este cea conform căreia subcultura arhitecturii academice are un impact minor asupra culturii de construire a locuințelor. Concluzia este cu atât mai contrariantă cu cât statisticile oficiale arată că marea majoritate a arhitecților se ocupă cu precădere de tocmai de proiectarea locuințelor individuale. Un studiu din anul 2018 al Consiliului Arhitecților europeni arată că mai bine de 54% din tipurile de proiecte realizate de profesioniști sunt locuințe private⁴. Cu toate acestea, surse multiple indică faptul că activitatea construirii de locuințe se desfășoară într-o proporție copleșitoare fără aportul arhitecților⁵⁶⁷⁸, estimările arătând că probabil între 70% și 98% dintre locuințele existente nu au fost ridicate cu aportul vreunui arhitect. Cu alte cuvinte, rolul agenților arhitecți asupra culturii de construire este insignifiant.

Dacă plecăm de la premisa că cele trei soluții de schimbare culturală propuse de Richerson și Boyd (2005) sunt valide și încercăm să analizăm regulile de operare ale subculturii arhitecturii academice în raport cu aceste criterii, începem să înțelegem de ce arhitectura de elită nu se răspândește la scară colectivă.

Valorizând și încurajând printr-un sistem exclusivist de recompense cu valoare simbolică ridicată, proiectele care au o doză considerabilă de creativitate, de originalitate absolută și de unicitate- profesioniștii arhitecturii academice ratează oportunitatea de a crea tipologii și prototipuri ce pot genera adoptarea unor asemenea variante culturale pe baza frecvenței ridicate în peisajul construit.

În ceea ce privește adoptarea variantelor culturale pe baza conținutului, adică pe baza unor indicatori precum valoarea ridicată de utilizare, arhitecții arareori produc obiecte ce au această calitate. Punând accent pe inovația stilistică în detrimentul rentabilității economice, a ușurinței de punere în operă sau a familiarității imaginii locuinței propuse, arhitecții ratează și șansa adoptării rapide pe baza conținutului lor a variantelor culturale create în atelierelor de proiectare.

Probabil cea mai contradictorie situație este creată de metoda de schimbare culturală bazată pe modele. Studiul de caz al culturii de construire din Certeze arată că oamenii își redefinesc adesea identitatea, iar casa, alături de alte artefacte cu expunere publică, poate constitui un avatar identitar. Or, în situația în care arhitecții au ca deziderate majore originalitatea și creativitatea unică a creațiilor lor, lucrările ajung foarte frecvent să fie marcaje identitare ale proiectantului și foarte rar reprezintă indentitatea utilizatorului. Arhitectul încercă să își creeze un portofoliu bazat pe un stil arhitectural personalizat, recognoscibil, propriu doar sieși, în timp ce utilizatorul ar dori ca locuința să reflecte dorințele, preferințele și sensibilitățile sale. Casa devine astfel obiectul revendicării tacite dintre utilizator și proiectant, acestei probleme adăugându-i-se obligația conformării

⁴ https://aceobservatory.com/M_Sectors.aspx?Y=2018&c=Europe&l=EN

⁵ H. Davis, *The Culture of Building*, Oxford: Oxford University Press, 2006/1999, p.77

⁶ <https://www.dezeen.com/2017/12/04/finn-williams-opinion-public-practice-opportunities-architects-ordinary-briefs-ordinary-people/>.

⁷ <https://buildingadvisor.com/your-team/architects/>

⁸ <http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/12/seventy-five-percent>.

obiectului propus cu cadrul contextual urban.

4. SUBSTRATUL PERSONAL

Capitolul 4 al tezei se concentrează pe experiența individuală a percepției arhitecturii. Firul narativ al acestei părți din cercetare urmează logica în care se succed etapele prin care se formează o percepție. Creierul uman, organul responsabil de felul în care percepem lumea, este extrem de plastic, spre deosebire de creierul altor specii, chiar și comparat fiind cu cel al cimpanzeilor cu care împărtășim 98,8% din ADN.

Această plasticitate pronunțată datorată în mare măsură lipsei de precocitate a nou-născutului uman, este o totodată o consecință a maturizării rețelelor cerebrale sub puternica influență a mediului exterior, în contrast cu dezvoltarea în mediul controlat in-utero al altor specii. Astfel, formarea repertoriilor neuronale este puternic influențată de ambientul în care se dezvoltă individul. Se consideră că maturizarea creierului se încheie la aproape 3 decenii de viață, odată cu mielinizarea completă a axonilor.

Toate aceste lucruri fac imposibilă relația de identitate între rețelele neuronale a două creiere. Neputând exista identitate perfectă între două medii externe, nu se pot dezvolta ex-utero două creiere identice și în consecință nu pot exista două percepții sau două *quale*⁹ coincidente. Acest lucru nu este posibil nici măcar în cazul gemenilor monoziagoți care, deși împărtășesc același ADN, nu pot dezvolta aceleași traiectorii de conectivitate neurală, dată fiind influența nemijlocită a mediului exterior.

Așadar, o cauză proximală, concretă și imediată a percepțiilor diferite este distincția biologică dintre mecanismele ce sprijină crearea acestor experiențe distincte: rețelele cerebrale. Însă dincolo de formula „rețelelor cerebrale” destul de nefamiliară arhitecților există cauze ultime, ale felului în care se structurează percepțiile vizuale ale locurilor.

O experiență perceptuală se formează prin contribuția a două tipuri de informații: informațiile bottom-up sau cele provenind din exterior, de la organele senzoriale și informațiile top-down, bazate pe ipoteze (sau pe semnale endogene puse în joc de procesele atenției, ale amintirilor sau ale asocierilor). Și dacă procesarea bottom-up ne furnizează teoretic o fracțiune a unei experiențe cvasi-similare de la un individ la altul, procesarea top-down are calitatea de a nuanța pronunțat percepția trăită.

Pe baza unei imagini brute (bottom-up) de joasă frecvență a unei stimulărisimțite rapid de ochi, creierul activează o serie de contexte (top-down) din memorie cu care replica rudimentară a subiectului ar putea fi asociată. „Esența” scenei este comparată cu „modelele” construite de creier de-a lungul vieții prin extragerea regularităților statistice din situațiile cel mai frevent întâlnite. Spre exemplu, percepția eronată a lungimii liniilor din cadrul iluziei Müller-Lyer este rezultatul asocierii desenelor cu componentele tridimensionale ubicue ale „lumii confecționate”, o lume formată din obiecte rectangulare și laturi paralele. Populațiile de vânători-culegători cu experiențe de viață petrecute în mediul natural, neantropizat sunt mult mai puțin susceptibile la erori. Creierul lor nu a agregat un model neuronal cartezian al lumii, ci unul lipsit de regularități ortogonale.

Din interacțiunea continuă între procesările bottom-up și top-down se formează în cele din urmă percepții coerente, prin intermediul mecanismului unificator al învățării asociative. Știm că dacă percepția unui fapt, obiect sau loc are loc concomitent cu percepția altui fapt, obiect sau loc, atunci cele două entități și ideile lor corespondente vor deveni asociate una cu

⁹*Qualia*, experiența personală, unică, subiectivă și inefabilă a unui fapt. *Qualia* derivă din adjectivul latin *quālis* (forma plurală, neurtă) care înseamnă „de ce fel” sau „ce fel de”. Transformat în substantiv, el a devenit *qualia* sau în forma sa singulară *quale*, traduceri curente ale celor doi termeni fiind „calități” pentru *qualia* și „calitate” pentru *quale*.

alta, determinând ca mai tarziu, la percepția uneia dintre entități să fie automat evocată și asociata sa, cu toate trăirile corespondente. Mai mult, s-a demonstrat că modelul implicit de lucru al creierului este cel de a cartografia permanent locurile în care ne aflăm. În momentul în care pătrundem într-un spațiu, creierul activează, fără ca noi să fim conștienți de acest lucru, populații specifice de neuroni ce „descriu” caracteristicile particulare ale locului: unde sunt limitele, care sunt amenințările sau recompensele prezente sau trecute din spațiu, care este orientarea capului în raport cu un reper major din loc ș.a..

Ceea ce este important de remarcat este faptul că memorarea unui eveniment (împreună cu toate detaliile sale: persoane participante, timpul desfășurării întâmplării, afectele trăite) se face întotdeauna solidar cu evocarea locului în care se s-a petrecut totul. Cu alte cuvinte, orice extragere din memorie a unui fapt, activează implicit amintirea locului în care s-a petrecut experiența.

Astfel, regiunile de recunoaștere a locurilor (de exemplu, aria parahipocampală a locurilor) nu sunt stații specifice procesării locurilor per se, ci sunt relaționate mai larg cu asociațiile din memorie, asociativitatea devenind astfel o componentă inerentă a percepției scenelor. Cu alte cuvinte, conform „teoriei creierului proactiv”¹⁰ când percepem un obiect, creierul nu caută răspunsul la întrebarea „CE este acest lucru?” ci mai degrabă caută o soluție pentru rezolvarea problemei „CU CE anume SEAMNĂ acest lucru?”

Rezumând, există un set de idei majore ce caracterizează percepția personală a locurilor și implicit a arhitecturii:

- percepția locurilor este inerent asociativă;
- asociativitatea angajează setul de experiențe anterioare al individului, conferind percepției o coloratură semantică și afectivă personală;
- locurile sunt conținătoare și liante ale amintirilor, fiind prezente implicite în evocările mnemonice.

La începutul secolului al XX-lea artiștii și arhitecții moderniști încep cultivate un nou limbaj estetic bazat pe forme abstracte, geometrizate, culori primare, linii și planuri drepte. Arhitecții renunță la ornamente și desenează locuințe acomodată în volume epurate, lipsite de „cosmetica” decorativă și de volumul tradițional al acoperișului. Modelarea și reducția lucrărilor la forme elementare miza, în accepțiunea unei bune părți a elitei moderniste, pe o percepție a cărei finalitate se dorea a fi o experiență universală, nemediată, precum cea a unui copil, într-un cuvânt, o experiență estetică pur senzorială.

Or, această fisură între ceea ce presupuneau artiștii că trebuie să simtă privitorii și procesul de percepție inerent asociativ, bazat masiv pe experiențele anterioare ale utilizatorilor și pe amintirile puternic conservate ale caselor locuite anterior, a izolat subcultura arhitecților de public. Curente ce au urmat: brutalismul, postmodernismul, deconstructivismul, nu au făcut decât să transforme fisura în fractură și să producă divergențe de opinii ce astăzi apar ca ireconciliabile.

Profanii arhitecturii, lipsiți de enculturația facilitată de instruirea în arhitectură percep produsele acestei profesii prin filtrul țesut de asocierile cu propriile locuințe și cu locurile familiare în care au trăit sau pe care le-au vizitat. Acceptarea unui nou tip de locuință se face prin integrarea modelului în setul de cunoștințe anterioare ale subiectului. Această acceptare este condiționată de racordul fin la tipologii ce conțin o doză necesară de familiaritate și un adaos acceptabil de noutate. Dincolo de natura asociativă a percepției, preferăm exemplarele care deseori ne sunt foarte familiare, la care am fost cel mai adesea expuși, pentru că această tendință este una de natură adaptativă, din moment ce conduce către alegeri sigure, nesupuse riscului.

În același timp însă, oamenii au avut și au o mare fascinație și atracție pentru nou,

¹⁰M. Bar, „The proactive brain: using analogies and associations to generate predictions,” *Trends Cogn. Sci.*, vol. 11, nr. 7, pp. 1-10, 2007.

nefamiliar, și original, în parte pentru a evita efectul saturației, în parte pentru a evolua. Preferința pentru noutate este așadar tot adaptativă și edificator pentru rolul adaptativ al inovației este exemplul facilitării învățării prin expunerea la noutate a copiilor. Chiar dacă studiile experimentale au dovedit că familiarul și noutatea sunt într-o corelație negativă, această corelație nu este perfect disjunctă. În percepția utilizatorilor, este posibilă creșterea inovației designului unui produs cu condiția de a-i păstra tipicitatea. Tindem să apreciem produse cu o combinație optimă de tipicitate și noutate, însă dozarea „optimă” a celor două ingrediente depinde de mult de personalitatea utilizatorului. La modul general, populațiile tind să fie extrem de conservatoare când vine vorba de propria casă, cea care constituie un mecanism „homeostazic”¹¹ personal și acceptă o doză mai mare de inovare în mediul construit pe care nu îl locuiesc.

În fine, niciun fel de discurs intelectual ce împachetează estetizant demersul arhitecturii ce se îndepărtează imprudent de mult de prototipicitatea locuinței nu are impact asupra publicului. Iar receptivitatea față de acest discurs nu are aproape nicio legătură cu nivelul de educație al utilizatorului, atâta timp cât instruirea sa nu ține de domeniul arhitecturii. Înstrăinarea este resimțită atât de personal și visceral, încât influența acestui discurs este nulă.

5. CONCLUZII GENERALE

Vademecum umanist pentru arhitecți. Contribuții personale

Capitolul final se materializează într-un ghid ce sintetizează ideile cele mai relevante ale cercetării în raport cu activitatea practică a arhitecților, la care se adaugă creionarea unei viitoare direcții de cercetare ce ar trebui să includă componenta afectivă a percepției.

1. Singura preferință estetică universală sprijinită de un volum robust de dovezi științifice este cea pentru mediul natural.

2. Vederile către natură (fereastra, logia, terasa, grădina) au un rol esențial în obținerea și menținerea stărilor de sănătate psihică și fizică a locuitorilor casei, comparate fiind cu rolul deținut de vederile către spațiul construit.

3. Un număr semnificativ de cercetări extrapolate din bazinul dovezilor biofiliei converg către ideea conform căreia există o preferință umană pentru structurile ce beneficiază de o complexitate diferențiată cum sunt structurile fractalice. Această tendință sprijină ipoteza nevoii umane organice pentru ornament și decorație, o nevoie negată de ideile teoretice ale arhitecturii moderniste care sunt încă extrem de influente.

4. Suntem ființe biologice cu un acut simț vizual, iar capacitățile și limitele percepțiilor noastre se răsfrâng asupra abilităților și limitelor imaginației noastre, procesul perceptiv și cel imaginativ sprijinindu-se pe unul și același mecanism cerebral. Drept consecință, avem reflexul biologic de a crea perpetuu și incremental un mediu artificial cu o dimensiune vizuală hipertrofiată, un habitat ce diferă fundamental de mediul natural în care am evoluat adaptat. Consecințele depriverii senzoriale pot conduce către o nouă adaptare cu atrofierea simțurilor sub-stimulate.

¹¹Arhitecta Daniela Luciana Negrișanu definește homeostazia rezidențială drept „o reglare internă în cadrul locuirii unui organism, fie el individual sau familial, astfel că indiferent de alterațiile care au loc în mediul intern sau extern, acesta reușește să mențină o stare de oarecare stabilitate internă” Negrișanu, Daniela Luciana (2017) Locuirea ca introiecție a familiei- Teză de doctorat, Timișoara: Editura Politehnica, p.104

5.Subcultura arhitecturii academice are un impact minor asupra culturii globale de de construire. Refuzul de a crea produse prototipice, valorizarea originalității și a noutății absolute ca și renunțarea racordării la câștigul cultural cumulativ al generațiilor anterioare au drept consecință practicarea arhitecturii de elită într-o nișă îngustă, irelevantă pentru publicul larg. Pentru ca un produs cultural să prolifereze, acesta trebuie să fie vizibil prin frecvența prezenței, ușor de înțeles și facil de replicat.

6.Comportamentele culturale sunt practici adaptative. Culturile de construire nu sunt întreguri monolitice ce se auto-prezervă. Oamenii au nevoi practice și psihologice, iar când o tradiție de construire nu mai satisface aceste nevoi, ea este abandonată fără regrete și o nouă modalitate de a edifica îi ia locul. În particular, atunci când identitatea indivizilor se redefineste substanțial, avatarul identitar reprezentat de locuință devine subiectul prefacerii acestei transformări. Locuința poate deveni subiectul revendicării identitare disputate tacit de utilizator și arhitect.

7.Nu există niciodată două percepții coincidente ale aceluiași fapt. Qualia sau experiențele subiective și inefabile ale lumii sunt produse biologice ale repertoriilor cerebrale unice ale fiecărui individ.

8.Pentru a crea o percepție, creierul folosește în decodarea informației atât semnalele senzoriale externe, dar și date interne, provenind din bagajul bogat informativ furnizat de experiențele anterioare ale privitorului.

9.Creierul cartografiază permanent și neconștientizat locurile în care ne aflăm. Această modelare spațială permanentă se face prin intermediul unor structuri dedicate acestei sarcini (celulele de cartografiere ale locurilor) concentrate în hipocamp, locusul memoriei. Acest fapt determină ca evocarea oricărui fapt, indiferent de natura sa, să declașeze automat evocarea spațiului în care a avut loc evenimentul. Astfel, locurile și implicit arhitectura devin conținătoare și lianți ai amintirilor noastre.

10.Percepția arhitecturii, prin prisma percepției generale a locurilor, este un proces inherent asociativ. Atunci când percepem o casă nouă, „creierul proactiv” caută răspunsul la întrebarea CU CE ANUME SE AMĂNĂ această casă nouă? Actul percepției activează experiențele anterioare cu tot setul lor de caracteristici semantice și afective ce au fost asociate în trecut cu dimensiunile variate ale arhitecturii percepute.

11.Nu există nicio percepție pur senzorială a arhitecturii și niciun drum privilegiat către percepția „pură”, asemantă și non-afectivă. Cei ce ne locuiesc casele nu sunt foi albe de hârtie ce așteaptă pasivi receptarea arhitecturii propuse, ci sunt oameni cu trecut și cu afecte puternic motivaționale.

12. Nicio împachetare a arhitecturii într-un discurs estetizant, intelectual, nu poate afecta impactul generat de evocarea prin stimulare senzorială a asociațiilor învățate în timpul experiențelor anterioare.

Direcții viitoare de cercetare

Percepția umană este un proces complex, neînțeles încă pe deplin. Chiar dacă devalorizarea dimensiunii asociative a actului a oferit puțină claritate asupra felului în care ne raportăm la locuri, teza este departe de a fi elucidată pe deplin tema vastă a percepției estetice a

arhitecturii. Am văzut că însă că îndeplinirea unei sarcini de evaluare estetică nu implică doar activarea regiunilor neuronale responsabile de interacțiunea semnalelor de tip top-down și bottom-up ci și recrutarea zonelor implicate în răspunsurile emoționale. Acest lucru sprijină viziunea conform căreia „atât asociațiile contextuale, cât și afectele constituie unități constructive fundamentale”¹² ale percepțiilor.

O completare necesară a tezei ar trebui să urmărească *componenta afectivă* a experienței arhitecturii, cu atât mai mult cu cât afectele sunt rezultatul unor mecanisme biologice puternic motivaționale, automate și pre-conștiente. Astfel, emoția este ingredientul critic și tăcut al tuturor atitudinilor noastre sau așa cum vizionar afirma arhitectul Richard Neutra (1954), „activitatea noastră neuromentală se manifestă pe o scenă cu multiple acte, asemenea unei piese medievale cu mistere. Emoția este prezentă aproape la orice nivel și nu dispăre niciodată.”

6. BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. R. G. Hershberger, „A study of meaning in architecture,” în *Proceeding of the First Annual Environmental Design Research Association Conference*, Raleigh: North Carolina, 1969.
2. H. F. Mallgrave, *From Object to Experience: The New Culture of Architectural Design*, London: Bloomsbury Visual Art, 2018.
3. H. F. Mallgrave, *Architecture and Embodiment*, New York: Routledge, 2013.
4. G. Hofstede, G. J. Hofstede și M. Minkov, *Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*, New York: McGrawHill, 2010.
5. C. Frith, *Making up the Mind. How the Brain Creates our Mental World*, Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
6. R. Neutra, *Survival through Design*, New York: Oxford Press, 1954.
7. D. Moore J., *The Prehistory of Home*, Berkeley: University of California Press, 2012.
8. R. Ulrich, „View Through a Window May Influence Recovery from Surgery,” *Science*, vol. 224, nr. 4647, pp. 420-421, 1984.
9. M. White, A. Smith, K. Humphryes, S. Pahl, D. Snelling și M. Depledge, „Blue space: The importance of water for preference, affect and restorativeness ratings of natural and built scenes,” *Journal of Environmental Psychology*, nr. 30, pp. 482-493, 2010.
10. P. J. Richerson și R. Boyd, *Not by Genes Alone: how culture transformed human evolution*, Chicago: The University of Chicago Press, 2005.
11. S. S. Damluji, *The Architecture of Yemen. From Yafi to Hadramut*, London: The Laurence King Publishing, 2007.
12. H. Davis, *The Culture of Building*, Oxford: Oxford University Press, 2006/1999.
13. D. Moisa, „Du couteau à la maison. Pratiques et matérialités de la réussite au village de Certeze,” *Martor*, vol. 16, p. 34-51, 2011.
14. U. Kirk, M. Skov, M. S. Christensen și N. Nygaard, „Brain correlates of aesthetic expertise: A parametric fMRI study,” *Brain and Cognition*, vol. 69, p. 306–315, 2009.
15. S. Palmer, *Vision Science*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999.
16. E. R. Kandel, *Reductionism in art and brain science: bridging the two cultures*, New York: Columbia University Press, 2016.
17. M.-B. Moser, D. C. Rowland și E. I. Moser, „Place Cells, Grid Cells, and Memory,” *Cold Spring Harb Perspect Biol*, vol. 7, nr. 2, 2015.
18. M. Bar, „Top-down facilitation of visual recognition,” *Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A.*,

¹²A. Shenhav, L. F. Barrett și M. Bar, „Affective value and associative processing share a cortical substrate.,” *Cognitive, affective & behavioral neuroscience*, vol. 13, nr. 1, p. 46–59, 2013.

vol. 103, p. 449–454, 2006.

19. A. Clark, „Whatever next? Predictive brains, situated agents, and the future of cognitive science,” *Behavioral and Brain Sciences*, pp. 1-73, 2013.
20. M. Bar, E. Aminoff și D. Schacter, „Scenes unseen: the parahippocampal cortex intrinsically subserves contextual associations, not scenes or places per se,” *Journal of Neuroscience*, vol. 28, p. 8539–8544, 2008.

